

PAPER DETAILS

TITLE: KUR'ÂN'DA DINÎ SÜPHE

AUTHORS: Nurullah DENIZER

PAGES: 63-99

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/439606>

KUR'ÂN'DA DİNÎ ŞÜPHE

Nurullah DENİZER*

ÖZ

İnsan, doğası gereği merak eden, sorgulayan, bir bilginin hakikatini kabullenebilmek için ikna olması gereken ve bu konuda sürekli tatmin arayışı içerisinde bulunan bir varlıktır. Bu durumdan dinî bilgi de istisna değildir. İnsan vahiy ile kendisine bildirilen dinî bilgiler hususunda da sürekli bir merak ve onların hakikatini arayış içerisinde olmuştur. Dinî bilginin fizikî dünyaya dair yönü her devrin imkânları nispetince araştırılmış ve araştırılmaya devam etmektedir. Dinî bilginin metafizik yönü ise fizikî imkânlarla doğrulanabilir bir alan değildir. Dolayısıyla bu konular iman sahası içine girmektedir. Sağlam bir imanın, içerisinde şüphe barındırmaması beklenir. Bununla birlikte imanın bu seviyeye ulaşması sürecinde birey, inandığı konular hakkında şüphe içerisine düşebilir. Bu durumda şüphe; bireyin imanî meselelerde çıkmaza girmesine ve hatta imanını kaybetmesine sebep olabileceği gibi onu, kuşku duyduğu konuları araştırmaya sevk ederek imanda tahkik seviyesine de ulaştırabilir. Bu çalışmada öncelikle, Kur'ân-ı Kerîm'de şüphe anlamında kullanılan kavramlar ele alınacak, Kur'ân-ı Kerîm'de hangi konularda insanların şüpheye düştüğü değerlendirilecek ve Hz. Peygamber'in konu ile ilgili hadîs-i şerîflerinden de yararlanılarak şüphenin iman ile olan ilişkisi, Kur'ân-ı Kerîm ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, din, iman, şüphe, dinî şüphe

RELIGIOUS DOUBT IN THE QUR'AN

ABSTRACT

Human beings by nature, are curious and in need of persuasion to acknowledge the truth of knowledge accompanied by a pursuit of constant satisfaction in this matter. In this case, religious knowledge has no exception. The human being has been searching for a constant curiosity and their truth about the religious knowledge reported to him through revelation. The direction of religious knowledge to the physical world has been researched and it is still continues to be investigated. The metaphysical aspect of religious knowledge is not verifiable

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/10/2017

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 28/11/2017

by physical means. Therefore, these subjects fall into the field of faith. It is expected that a Iman belief should not contain doubt. However, in the process of reaching this level of faith, the mind or heart may be in doubt about their beliefs. Doubt in this case; It may lead the individual to break out of the faith and even lose faith, and may even reach the level of the ascertain of Iman, by referring him to his suspicions. In this study, firstly the concepts used in the Qur'an in the sense of doubt will be discussed and in which subjects the Qur'an will fall into doubt in the Qur'an. Utilizing the Prophet's hadiths related to the subject, the relationship between skepticism and faith will be tried to be revealed in the light of the Holy Qur'an.

Key words: Quran, religion, faith, doubt, religious doubt

Giriş

İnsan, doğası gereği merak eden, sorgulayan ve bir bilginin hakikatini kabullenebilmek için ikna olması gereken bir varlıktır. Objelerini metafizik konuların oluşturduğu imana dair meselelerde ise insan, her ne kadar kendisine ulaşan dinî bilgiye teslim olarak iman etse de bu metafizik konuların içeriğine tam manasıyla vâkıf olması mümkün olmadığından, ömrü müddetince çeşitli boyutlarda şüpheler içerisine düşebilmektedir. Ayrıca insan yaşamı boyunca, dinî inançlarla bağdaştırmakta zorlandığı çeşitli durumlarla da karşılaşabilir. Karşılaştığı durumlarla dinî inançlarını bağdaştıramaması, bireyin bu inançlara dair şüphe içerisine düşmesine neden olabilir. Kişinin içine düşebileceği bu şüphe hali yadırganmamalı ve kaçınılması gereken bir durum olarak kabul edilmemelidir. Zira şüphe olmaksızın bir kimsenin tasdik ve inanma kapasitesini tam olarak kullanabildiği söylenemez. Çünkü zihni en kuvvetli şekilde daha yüksek yorum seviyesine zorlamak şüphenin bir özelliğidir. Bu nedenle şüphe ruhsal yaşamın gelişiminin zorunlu ve evrensel bir belirtisi sayılabilir.¹

Somut verilerle doğrulanması mümkün olmayan iman ile ilgili meseleler hakkında şüpheye düşmek ve onları sorgulamak, bireyin imanını tahkîkî boyuta ulaştırmasıyla da onu tamamen kaybetmesiyle de sonuçlanabilir. Bu noktadaki ayrımı belirleyen husus, içine düşülen

¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Dinsel Şüphe”, *Kelam Araştırmaları*, cilt: 3, sayı: 2 (2005), s. 66.

şüphenin niteliğidir. İnsanı hakikatten uzaklaştıran, hiçbir şeyin mutlak olarak bilinemeyeceği, bilinebilen şeylerin ise sübjektif olduğu sonucuna götüren septik şüphe, imana konu olan meselelerin kabulü hususunda bireyi çıkmaza sürüklerken; doğru bilgiye ulaşmak için temel bir esas olarak kabul edilen metodik şüphe² ise imanının sağlamlaşmasına yardımcı olan bir mahiyet arz eder.

Müslüman olmanın ilk şartı olan iman, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde farklı boyutları ile ele alınmıştır. Bu boyutlardan birisi de iman ve iman esasları ile ilgili konularda insanların düşmüş olduğu şüphedir. Kur'ân-ı Kerîm insanların iman edip etmeme konusundaki tercihlerine yahut iman ettikten sonra iman ettikleri şeyin hakikati hakkında düştükleri şüphelere yer yer değinmiş ve bu tür durumlarda insanların nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur.

Kur'ân'da şüphe, çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramların yer aldığı ayetlere bakıldığında şüpheyi konu olan objenin genellikle metafizik unsurlar olduğu görülmektedir. Bu unsurlara dair şüphenin bahis konusu edildiği ayetlerde, şüphenin türünün genellikle 'inkârcı şüphe' yani imanla ilgili metafizik gerçeklikleri inkâr eden kimselerin inkârlarının tamamlayıcı bir elemanı işlevini üstlendiği görülmektedir.³ Kur'an yer yer, inkârcıların nasıl şüphe duyduklarına

² Doğru bilgiye ulaşmada şüpheyi öncül olarak kullanma Descartes'ın bilgi felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Descartes, şüpheyi, doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için bir metot olarak kullanmıştır. Bu nedenle, onun şüphesi, kendiliğinden doğan bir şüphe değil, düşünülen istenilen, aklın ışığı ve iradenin gücü ile hakikati aramaya yönelik, hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan tam bir şüphe, yani metodik şüphedir. Böyle bir şüpheden sonra ancak mutlak ve sarsılmaz bir hakikate ulaşılmış olacak ve bu hakikat bilgi binasının kuruluşunda sağlam bir temel teşkil edecektir. (Ülker Öktem, "Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XV (1999), s. 311.) Benzer şekilde metodik şüphenin Mevlana'da da olduğu söylenebilir. Çünkü Mevlana bilgi hakkında, "Bilgiyi terk etmede arayalım." der. Bu, şimdiye kadar öğrendiğimiz bilgilerden sıyrılıp, onları 'askıya alıp', kesin olana ulaşmamız için yeniden çaba sarf etmemiz gerektiği anlamına gelir. Bu öğretide şüphe, yakîne ulaşmanın başlangıcıdır. İnsan şüphe eder. Bu şüphesini gidermenin yollarını arayıp durur. Ona göre her şüphe, 'yakîn' bilgiye susamış bir 'hâl'i ifade eder. (Hasan Çiçek, "Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlana'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XLIV (2003), s. 304.)

³ Kasapoğlu, "Şüphe İnkâr İlişkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1 (2004), s. 58.

değınmekte, bazen de imana dair meseleler hakkında şüphe duyulmamasını ve bu konular hakkında şüphe duyanlardan olunmaması gerektiğini bildirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Kur'ân'da şüphe anlamında kullanılan kavramlar incelenecek, sonra da şüpheye konu olan meseleler esas alınarak ilgili ayetler hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Kur'ân'da Şüphe İle İlgili Kavramlar

Kur'ân'da şüphe, 'rayb', 'şekk', 'mirye', 'zann', 'maraz' ve 'harec' kavramlarıyla ifade edilmiştir. Ayrıca bu kavramlara mana ilişkisi içerisinde olan 'vesvese' kelimesi de konuyla olan ilişkisinden ötürü önem arz etmektedir.

1.1. Rayb / ريب / ر-ي-ب

'ر-ي-ب' kökünden gelen 'rayb' kelimesi sözlükte zamanın akışı içerisinde meydana gelen musibet ve felaketleri ifade eden 'sarfu'd-dehr' ifadesi ile açıklanmıştır⁴ ki insan bu musibetler karşısında kuşkuya düşmektedir. Yine bu kelime şekk, zan ve töhmet manalarına da gelmektedir.⁵ Zemahşerî ise bu kelimeyi, nefsin sıkıntı ve ızdıraba

⁴ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 164.

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekî, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, I, 332; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüga*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, 2001, XV, 182; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâb Tâcu'l-Lüga ve Sihâbi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, I, 141; Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Dimeşk, 2002, s. 368; Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl fî Ebâdisi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mektebetü'l-halvanî-Matbaatü'l-milâh-Mektebetü dârîl-beyân, IV, 83; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414, I, 442; Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâbiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî, Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, Kuveyt, 2004, II, 547

düşmesi olarak açıklamaktadır.⁶ Rayb kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı ayette yer almaktadır.⁷

1.2. Şekk/ شك / ش-ك-ك

Kur'ân-ı Kerîm'de on beş yerde geçen⁸ ve 'ش ك' kökünden gelen 'Şekk' kelimesi; kesin bilgi ve inanç anlamındaki yakîn kavramının zıddı⁹, birbiriyle tenakuz durumunda bulunan iki düşünce yahut inanışın zihinde eşit miktarda bulunması¹⁰ ve kalbin bu iki taraftan hiçbirine meyletmeme durumu olarak tarif edilmektedir.¹¹ Şekk, bir şeyin varlığı veya yokluğu, türü, cinsi, niteliği, amacı gibi konularda meydana gelebilir.¹² Şekk içerisinde bulunmak, kanun ve kuralları çiğnemeye; onları ihlal etme ve hiçe saymaya yol açabilir. Zira bu durumda olan kimse, kesin ve kararlı bir görüş sahibi olmadığı için dayanacağı sabit bir düşünce bulamaz ve bunun sonucu olarak da kuralları çiğnemek için kendisine daha rahat hareket edebileceği bir alan bulur.

1.3. Mirye/ مرية / م-ر-ي

'Mirye' ise 'م ر ي' kökünden türemiş, şüphe ve cedel anlamına gelen, bir iş hakkındaki tereddüt halini ifade eden bir kelimedir.¹³ Bu kökten türemiş olan 'imtirâ' fiili bir mesele hakkında oluşan şüphe ve tereddüdü, bu mesele hakkında bir başkasıyla tartışma ve münakaşa etme

⁶ Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmiğ'i't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vüchi't-Te'vîl*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1407, I, 34.

⁷ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfreh li Elfâz'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001, s. 404.

⁸ Abdalbâkî, s. 475.

⁹ Ezherî, IX, 316; Cevherî, IV, 1594; İbn Manzûr, X, 451.

¹⁰ İsfahânî, s. 461.

¹¹ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 128.

¹² Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim Halebî es-Semîn, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1996, II, 285-286.

¹³ İbn Düreyd, II, 807; Ezherî, XV, 204; Cevherî, VI, 2491; İbn Manzûr, XV, 278.

manasına gelir.¹⁴ Türevleri ile birlikte bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi ayette bulunmaktadır.¹⁵

1.4. Zann/ظن / ظ-ن-ن

İtham, töhmet, hakkında kesin bilgi olmaksızın bir şey hakkındaki varsayım anlamlarına gelen¹⁶ 'zan/ظن' kelimesi de Kur'ân'da şüphe anlamında kullanılan kavramlardan biri olmakla birlikte Kur'ân'da, kesin bilgi/yakîn anlamını da ifade etmektedir. Zann kavramı Câsiye suresi 32. ayette şüphe manasına karşılık gelirken, Bakara: 2/230, Sâd: 38/24 ve Hâkka: 69/20 ayetlerinde ise yakîn anlamında kullanılmıştır.¹⁷ Bu kelime Kur'ân'da çeşitli formlarda atmış dokuz ayette yer almaktadır.¹⁸

1.5. Maraz/مرض / م-ر-ض

Kur'ân'da şüphe anlamında kullanılan bir diğer kelime 'maraz/مرض' kelimesidir. Sözlükte sağlığın zıttı, hastalık¹⁹, kalp için kullanıldığında nifak ve düşmanlık²⁰ manalarına gelen bu kelimenin aslı noksanlık olarak belirtilmiş, bedendeki hastalık kuvvet noksanlığı, kalpteki hastalık ise din noksanlığı olarak tanımlanmıştır.²¹ Bu iki kavram arasındaki anlam ilişkisi; dindeki eksikliğin iman eksikliği olduğunun düşünülmesi ve iman eksikliğine yol açacak sebeplerden biri olarak da şüphenin kabul edilmesi olarak kurulabilir. Kur'ân'da yirmi beş ayette

¹⁴ İsfahânî, s. 766; İbn Manzûr, XV, 277; es-Semîn, IV, 85.

¹⁵ Abdalbâkî, s. 762.

¹⁶ İbn Düreyd, I, 154; Cevherî, VI, 2160; İbn Manzûr, XIII, 272.

¹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûb ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin, Merkezü Cum'ati'l-mâcid li's-sekâfe ve't-türâs, Dübeyy, 2006, s. 149; Ezherî, XIV, 260.

¹⁸ Abdalbâkî, s. 539-540.

¹⁹ İbn Manzûr, VII, 232.

²⁰ Ferâhidî, IV, 134.

²¹ Ezherî, XII, 26.

türevleri ile birlikte geçen bu kelime Bakara: 2/20; Tevbe: 9/125 ve Muhammed: 47/20 ayetlerinde şüphe anlamında kullanılmıştır.²²

1.6. Harec/حرج / ح-ر-ج

Zorluk, darlık, yasak ve günah anlamlarındaki²³ 'harec/حرج' kelimesinin de Kur'an'da şüphe manasında kullanıldığı görülmektedir. Kur'an'da on beş ayette kullanılan bu kelime²⁴ Nisâ: 4/65, En'âm: 6/125 ve A'râf: 7/2 ayetlerinde şüphe anlamında kullanılmıştır.²⁵

1.7. Vesvese/وسوسة

Kur'an'da bütün bu kavramlarla mefhum olarak benzerlik gösteren 'vesvese' kavramının da yer aldığı görülmektedir. İmanî boyutta vesvesenin farkı, diğerleri gibi insanın kendi nefsinden kaynaklanan bir hal olmayıp şeytani bir dayanağı bulunmasıdır. Sözlükte vesvese, insanın zihnine gelen bir takım fısıltıları ifade etmekte²⁶, ıstılahta ise şeytanın veya nefsin insana kötü ve zararlı telkinde bulunması, şeytandan yahut nefisten gelen, insanı dine aykırı aşırı davranışlara yönelten telkin manasına gelmektedir.²⁷

Kur'an'da vesvese kavramı beş ayette geçmektedir. Bu ayetlerin ikisinde²⁸ şeytanın Âdem ve eşine vesvese vererek onları günah işlemeye teşvik ettiğinden bahsedilmekte, Nâs suresi 4-5. ayetlerde ise insanları günah işlemeleri için sinsice kışkırtmasından ötürü bu işi yapan cin ve insanlardan Allah'a sığınılması bir dua kalıbında bildirilmektedir. Kâf suresi 16. ayette ise Allah, yeniden diriltirme hususunda şüphe içerisinde bulunanları zikrettikten sonra insanı yarattığını ve nefsinin ona verdiği

²² Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vüc'ub ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1984, s. 546; Mukâtil b. Süleyman, s. 29.

²³ İbn Düreyd, I, 436; Ezherî, IV, 84; Cevherî, I, 305.

²⁴ Abdülbâkî, s. 241.

²⁵ Cevzî, s. 239.

²⁶ İsfahânî, s. 869.

²⁷ Mustafa Çağrıcı, "Vesvese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, XLIII, 70.

²⁸ A'râf 7/20; Tâhâ 20/120.

vesveseleri bildiğini dile getirmektedir ki bu da imânî meseleler hakkındaki şüphe ile vesvese ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da şüphe anlamında kullanılan bu kavramlar, Kur'ân'daki kullanım alanları ve dildeki karşılıkları açısından değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. 'Rayb' kelimesi 'endişe, korku, tasa, ihtimal, şüphe, şekk, kaygı, vesvese, zan, tahmin' gibi her türlü belirsizliğin ve kararsızlığın genel karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yani 'rayb', 'yakîn' kelimesinin tam olarak zıttına tekabül etmektedir. Dolayısıyla 'rayb' kelimesinin olumsuz olan 'lâ rayb', belirsizliğin zıttı olan 'kesin gerçek, mutlak hakikat' manalarına gelmektedir.²⁹ Kur'ân'da 'rayb' ve 'lâ rayb' kelimelerinin kullanıldığı ayetlere bakıldığında bunların, Kur'ân ve yeniden diriliş hakkında kullanıldığı görülmektedir. Yani Kur'ân, kendisi ve kıyamet günü hakkında şüphe ve tereddüt içerisinde olanlara bunların mutlak gerçeklik olduğunu bildirmektedir. 'Şekk' kelimesinde belirsizlik ve birden çok ihtimal durumu ikiye inmektedir. 'Şekk' birbiri ile tearuz içindeki iki şeyden birini seçememe durumudur. Dolayısıyla 'rayb' ikiden çok ihtimal karşısındaki şüphe ve belirsizliği ifade ederken 'şekk' kelimesinde bu ihtimaller ikiye düşmekte ancak bu iki ihtimalin ikisi de birbirine denk olduğundan bir tercih yapılamamaktadır. 'Mirye' kelimesi ise münakaşa ve cedel yollu bir şüphe anlamı içermektedir. 'Mirye'nin 'şekk' ten farkı, bir konuya dair şüpheyi, onu çözüme ulaştırmadan, konuyu uzatarak tartışmadır ki 'şekk' çoğalınca ona 'mirye' denilir.³⁰ 'Zann' kelimesinde ise şüphenin bir tercihe ve kanaate dönüşmesi söz konusudur. 'Şekk'te herhangi birinin lehine bir delil olmadan tenakuz eden iki durum arasında kalma durumu 'zann'da bir tarafa doğru ağır basmış, karşı ihtimal de bulunmasına rağmen diğerinden üstün olan bir inanç haline (râcih i'tikâd) haline gelmiştir. 'Yakîn' ve 'şekk' anlamında da kullanılan 'zann' kavramı,

²⁹ İsmail Yakıt, "Semantik Analizler Işığında Kur'an'da 'Reyb' ve 'Yakîn' Kavramları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2 (2003), s. 50-51.

³⁰ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Furuk fi'l-Lüğa*, thk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-ilm ve's-Sekâfe, Kahire, s. 99-100; Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Lugavî, *el-Ezâdât fî Kelâmi'l-Arab*, thk. İzzet Hasan, Dâru Talas, Dimeşk, 1996, s. 396.

‘şekk’in üstünlük özelliği taşıyan tarafıdır.³¹ Bu durumda ‘zann’ın, ‘şekk’ten bir derece üstün bir merhaleyi ifade ettiği söylenebilir. Kur’ân’da ‘zann’ çoğu yerde ‘delile dayanmadığı, bu yüzden de hatalı olduğu halde sahibinin gerçek ve sahih saydığı inanç’ anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte bir kesinlik ifade etmediği için imana dair meselelerde zannın bulunması, iman için yeterli değildir.³²

1.2. Kur’ân’da İnsanların Şüpheyeye Düştükleri Konular

Kur’ân insanların içine düştükleri şüphe ve kuruntulara çeşitli konular ekseninde değinmiş, onlara uyarılarda bulunmuş ve bu şüphelerinden arınmaları için onlara yol göstermiştir. Kur’ân’a bakıldığında insanların iman hususunda düştükleri şüpheler genel olarak din ve bazı dini değerler, Allah’ın bildirdiği haberler (vahiy), öldükten sonra diriliş ve hesap gibi bilhassa içeriğini metafizik konuların oluşturduğu bir alan çerçevesinde işlenmektedir. Ayrıca Kur’ân şüpheden bir münafıklık özelliği olarak bahsetmiş ve ona, inançları hakkında kuşku olan ve bunu amellerine yansıtanların ayırt edilmesi için adeta bir turnusol kâğıdı özelliği yüklemiştir. Konuya örnek olacak ayetlerin her birinin mütalaa edilmesi makale olarak hazırlanan bu çalışmanın sınırlarını aşacağından ötürü sonraki başlıklarda Kur’ân’da bu konular ekseninde yer verilen şüpheyeye dair bazı örnek ayetler incelenecek ve bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1.2.1. İmânî Konularda Şüphe

1.2.1.1. Din ve Bazı Dinî Değerler Hakkında Şüphe

Kur’ân’da yer alan bazı ayetler dinin kendisinden, tek bir ilahın varlığından ve genel olarak dine ait değerlerden şüphe eden kimseleri konu edinmiştir. Bu kimseler kendilerine gönderilen elçilerin tevhid çağrısına, öldükten sonra diriliş olacağına ve bu dünyada yapmış olduklarından hesaba çekileceklerine dair uyarısına kulak asmamış, kendilerine gelen bu haberlere sürekli kuşku içerisinde yaklaşmış hatta “*Siz eğer kesin olarak inanıyorsanız, iyi bilin ki Allah göklerin, yerin ve ikisi*

³¹ Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezâdâd*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, 1987, s. 14; Askerî, s. 98-99; Cürcânî, s. 144.

³² Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İ. Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, *Kur’ân Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, II, 363.

arasındakilerin Rabbidir. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O hem yaşatır, hem öldürür. O sizin de Rabbiniz, sizden önceki babalarınızın da Rabbidir. Fakat onlar bir şüphe (şekk) içinde oynayıp eğleniyorlar."³³ ayetinde görüldüğü gibi imânî meseleleri alaya almışlardır. Bu ayetlerde, imanlarında bir şüphe bulunmayan kimseler için Allah'tan başka ilah olmadığı ve o ilahın sadece kendilerinin değil atalarının da ilahı olduğu kesin bir şekilde vurgulanmıştır. Buna karşın, Allah'ın varlığına inandığı halde tevhid ilkesini tam olarak kavrayamayan, Allah'ın elçi olarak kendilerine gönderdiği peygamberleri ve onların getirdiği ilahi emirleri kabul etmeyenler ise Allah'ı ve onun emirlerini şüphe ile karşılayarak onları bir eğlence objesi haline getiren kimseler olarak tanımlanmışlardır. Bu kimselerin ayette belirtildiği gibi 'şüphe içinde eğlenmeleri', şüphe ve istihza karışımı bir tavırla Allah'ın varlığının mümkünliğini gönülsüz olarak kabul etmeleri demektir³⁴ ki bu da şüphe sebebiyle Allah'ın varlığı ve ilâhî vahyin içeriğinin hafife alınması manasına gelir.³⁵ Onlar her ne kadar bir ilahın varlığına inandıklarını söyleseler de bu söyledikleri hakkında yakînî bir bilgiye sahip değildirlere ve onların Allah'ın varlığına ve mahlûkatın yaratıcısı olduğuna dair bilgileri hakikati sabit bir bilgiye dayanmamaktadır.³⁶ Bu sözleri herhangi bir alt yapıya sahip olmadan atalarını taklit ederek söylemektedirler ki zaten bu yüzden, sahip oldukları inancı temellendiremediklerinden dolayı şüphe içerisinde dirler. Kendilerinin mü'min olduklarını zannetseler bile aslında onlar delilsiz bir şekilde hatırlarına gelen şeylere bağlandıkları için dinlerini oyuncak

³³ Duhân: 44/7-9.

³⁴ Zemahşerî, IV, 272. Râzî buradaki şüphenin ba's ve kıyamet, Mâturîdî ise Kur'ân hakkında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004, IV, 456; Fahreddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb: Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-fıkr, Beyrut, 1981, XXVII, 661.

³⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, s. 1012.

³⁶ Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2000, XXII, 12; İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsîru't-Tabrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-tunûsiyye, Tunus, 1984, XXV, 284.

edinmiş kimselerdir.³⁷ Görüldüğü gibi Allah'ın varlığı hakkında kesin/yakînî bir bilgiye sahip olan kimselerde herhangi bir şüphe bulunmamakta, bu bilgiye sahip olmayıp öncekileri taklit etmek suretiyle eksik ve yanlış bilgilerle hareket eden kimselerde ise çeşitli şüpheler zuhur etmekte ve bu şüphelere konu olan meseleler bir alay ve eğlence konusu edinilebilmektedir. Öyleyse buradan, şüphenin giderilmesi için kesin ve doğru bilgiyi elde etme amacı içerisinde olma ve bu amacı gerçekleştirebilmek için zihnî ve fizikî çaba harcanması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Araştırmadan, düşünmeden, sorgulamadan ve herhangi bir gayret göstermeden sadece yetişilen çevre ve kültür ekseninde elde edilen kulaktan dolma bilgilerle hakikate ve doğru bilgiye ulaşılması son derece uzak bir ihtimaldir. Bu sorgulama süreci içerisinde şüphe de yer almaktadır. Ancak bu şüphe insanı hakikatten uzaklaştıran hatta onu alaya aldırان ruhsal bir huzursuzluk kaynağı olan şüphe değil, doğru bilgiye ulaşmak için temel bir esas olarak kabul edilen metodik şüphedir.

*“Onları korkuya kapıldıkları vakit bir görsen! Artık kaçacak bir yer yoktur. Yakın bir yerden yakalanmışlardır. ‘Ona iman ettik.’ derler. Fakat onlara o kadar uzak bir yerden el uzatmak nasıl mümkün olur. Hâlbuki daha önce onu inkâr etmişlerdi. Uzak yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı. Artık tıpkı bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir. Çünkü onlar endişeye düşüren bir kuşku (şekke) içinde idiler.”*³⁸ ayetinde ise dünya hayatında bilmedikleri hususlar hakkında bilinçsizce fikir ortaya atan kimseler için artık bir geri dönüş olmadığı ifade edilmiştir. Onların yakın yerden yakalanmaları, kendi içlerinden, kişiliklerinden ve yaptıkları tercihlerden dolayı yakalanmaları manasındadır.³⁹ Zira bazı başka ayetlerde insanın kaderinin kendi boynuna dolanmış olduğu, amellerinin sonucu olarak boyunlarına halkalar takılacağı belirtilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla ayetlerde zikredilen boyun, fiziki olarak insanın teslim alınmasını temsil eden bir uzva işaret edebileceği gibi aynı zamanda mecâzî olarak kişinin yapmış olduğu

³⁷ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Abkâmi'l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2006, XIX, 105.

³⁸ Sebe: 34/51-54.

³⁹ Esed, s. 883.

⁴⁰ İsrâ: 17/13, Ra‘d: 13/5, 33.

amellerden ve tercihlerden kendisinin sorumlu olduğu ve bunun iyi veya kötü sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda olduğunu ifade ettiği düşünülebilir. Tefsirlerde ayette sözü edilen inkârcılarda bulunan şüphenin (şekk), peygamberlerini tanımamalarına yani nübüvvete, Hz. Peygamber'in kendilerini davet ettiği imana, azabın onlara gelmeyeceği ve yeniden diriltilmeyeceklerine dair olduğu belirtilmiştir.⁴¹ Onlar bu şüpheleri nedeniyle küfürde ısrar etmiş ve putlara tapmaya devam etmişlerdir.⁴² Bu kimselerin kıyamette veya ölüm anında hakikat ile karşılaştıklarında iman etmeleri kendilerine bir fayda vermeyecektir. Çünkü artık imtihan mühleti dolmuş ve dünya hayatında yaptıklarını telafi edecek bir imkânları kalmamıştır. Nitekim *"Onlar azabımızın şiddetini gördükleri zaman: 'Biz sadece iman ettik. O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik.'* dediler. *Azabımızın şiddetini görünce imana gelmeleri onlara hiçbir fayda sağlamadı'*"⁴³ ayeti de bu manayı desteklemektedir. Bu kimseleri bu duruma düşüren, onların dünyada bilmedikleri ve vâkıf olamayacakları konular hakkında gayba taş atarcasına peygamberlere çeşitli iftiralar etmeleri, vahiy hakkında sihir, şiir, kehanet gibi mesnetsiz iddialarda bulunmaları, cenneti, cehennemi, yeniden diriliş ve hesaba çekilmeyi yalanlamalarıdır.⁴⁴ Onları bu tarz davranmaya iten ise mevzubahis konular hakkında yani genel manada din ve tevhid hususunda derin bir şüphe içerisinde bulunmalarıdır.⁴⁵ Artık onlar dünyadaki derin kuşkularından sonra somut gerçeklikle yüz yüzedirler ve dünya hayatında şüpheyi düştükleri konuların hakikati hakkında en ufak bir tereddütleri kalmamıştır. Ancak bu noktadaki tavır değişikliği onlara bir fayda sağlamayacaktır.

Aslında şirk, ateizm, ahiret ve hesabı inkâr hiç kimse tarafından mutlak bir şekilde ikna olunarak benimsenmiş değildir. Çünkü insanın ikna olması ve bir mesele hakkında tatmine ulaşması ancak bilgi ve

⁴¹ Mâturîdî, IV, 165; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun Tefsiri'l-Maverdî*, thk. es-Seyyid İbn Abdî'l-Maksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, IV, 460; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1422, III, 504.

⁴² Taberî, XX, 432.

⁴³ Gâfir: 40/84-85.

⁴⁴ Taberî, XX, 429.

⁴⁵ Mâturîdî, IV, 165; Kurtubî, XVII, 339.

tecrübe ile gerçekleşebilir. Allah'ın varlığı, birliği, ahiret hayatı ve mahşerde hesaba çekilme gibi konular metafizik bir alanda olduğu için kimsenin bunlar hakkında kesin bir bilgi ve tecrübe elde etme ihtimali bulunmamaktadır. Bu konular hakkında insanın takınacağı tavır ve sahip olacağı inanç ancak şüpheden arınmış tahkiki bir iman ile mümkün olabilir. Bu durumda dünyada bu inançları benimseyen kimselerin tutumlarının, zan, tahmin ve şüpheden başka bir dayanağı bulunmamaktadır ve bu durum onları kesin bir hataya sürüklemiştir. Dünyadaki ideolojilerine ve dine yaklaşımlarına temel edindikleri şüphe, ayette belirtildiği gibi kendilerini geri dönüşü olmayan bir cezaya sürüklemiştir.⁴⁶

Şüphe, "(Allah iki meleğe şöyle buyurur) "Haydi, her inatçı nankörü, iyiliklere (sürekli) engel olan, saldırgan, şüpheci (rayb-mürîb) atın cehenneme!"⁴⁷ ayetinde insanın cehennem azabına çarptırılmasına vesile olacak bir sıfat olarak kullanılmıştır. Bu ayetlerin de içinde bulunduğu pasaj⁴⁸ bir bütün olarak ele alındığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Allah insanı yok iken yaratmıştır ve nefsinin kendisine verdiği vesveseyi de içinde sakladığını da açığa vurduğunu da bilmektedir. Biri sağında biri solunda bulunmak üzere insanların amellerini kayıt altına alan iki melek bu işi, hesap günü insanların inkâr edemeyeceği bir delil olsun diye yapmaktadırlar. İnsanın dünyada geçireceği belirlenmiş vakti dolup ölüm anı geldiğinde kendisinde bir ölüm sarhoşluğu meydana gelir ve o esnada insan, ömrü boyunca aklına getirmemeye çalıştığı ve sürekli kaçtığı ölüm vaktinin artık gelmiş olduğunu idrak eder. Kıyametten sonra sûra üflenilip diriliş gerçekleşince insanlar mahşer meydanında toplanacak, dünyada göremedikleri melek, cin gibi bazı metafizik varlıkları açıkça görecek ve peygamberler vasıtasıyla kendilerine bildirilmiş olan vahyin gerçekten hak olduğunu anlayacaklardır. Daha sonra sırası gelince dünyada işlediği amelleri kaydeden iki meleklerle birlikte gelecek ve amellerine göre cennete yahut cehenneme gönderileceklerdir. Cehenneme gönderilecek olanların hükmü verilirken ne sebeple bu hükmü aldıkları onlara açıklanacaktır ki bu ayetlerde cehenneme girme sebebi olarak özellikle zikredilen suçlar; Allah'ın verdiği nimetlere karşı

⁴⁶ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1987, IV, 480.

⁴⁷ Kâf: 50/24-25.

⁴⁸ Kâf: 50/1-26.

nankörlük, küfür ve inkârda ısrar ve inat etmek, hayrı engellemek, Allah'ın belirlediği sınırları aşmak, şüphe ve kuşkular içerisinde olmak şeklinde sıralanmıştır. Buradaki şüphe ve kuşku, inanç ve tevhide dair bir kuşkudur.⁴⁹ Râzî, ayette 'mürîb' kavramı ile ifade edilen şüphenin iki şekilde açıklanabileceğini söylemiştir. Buna göre 'mürîb', 'şüphe ile dopdolu' manasındadır. Bu kimseler ahiret ve hesap hakkında şüphe içerisinde bulundukları için "Karşılığını almadığım hiçbir mal vermem." diyerek zekât vermemektedirler. Diğer yandan bu kelime, insanların içlerinde kuşkular oluşturacak bir takım telkinlerde bulunan kimse manasına da gelir. Böylece bu kelime hem kendisi şüphe içerisinde olan hem de insanların şüpheye düşmesini sağlayan şekilde iki manada da kullanılabilir.⁵⁰

Bu pasajda dikkat çeken bir diğer husus, Allah'ın 16. ayette nefsinin insana verdiği vesveseden haberdar olduğunu beyan etmesi 25. ayette ise kuşku ve şüphe içerisinde olanların cehenneme atılmasını emretmesidir. Şüphenin ortaya çıkmasına vesile olan nedenlerden birinin vesvese olduğu açıktır. İnsana vesvese veren, dinî konular hakkında bazı şüphelere düşmesine vesile olan nefis ve şeytanlar bulunmaktadır. İnsanların duyguları, düşünceleri, hayal, umut ve kuruntuları vesvese ve kuşkuların dönüp dolaştığı bir alandır. İnsanın içinden iyi olsun kötü olsun her türlü düşünce, hayal ve benzeri şeyler geçebilir. Zira insanda nefis denilen, istek ve arzuları sınırsız ve ölçüsüz olan şehvî bir güç bulunmaktadır. Kişi eğer kendisine vesvese veren ve şüphelere gark olmasını sağlayan bu nefsi dizginlemez, şüphe ve kuşkularını gidermezse imanı yeterli ölçüde sağlamlaşmayacak, aksine kuşku ve şüpheleri günden güne büyüyerek daha baskın hale gelecek ve hesap günü geldiğinde de cehenneme gönderileceklerden olacaktır. Allah'ın, insanın maruz kaldığı vesveseden haberdar olduğunu bildirmesi ama bu vesveselerin sebep olduğu şüphe durumundan dolayı onu azap ile cezalandıracağını haber vermesinden anlaşılıyor ki bu duruma düşmemek için insan sadece nefsinin fiziki boyuta dair olan isteklerini kontrol altında tutmaya çalışmakla yetinmemeli, aynı zamanda imanına zarar verecek kuşku ve

⁴⁹ Kurtubî, XIX, 449.

⁵⁰ Râzî, XXVIII, 166.

şüpheleri sürekli üretmeye devam eden nefsi ile fikrî alanda da mücadele etmelidir.

Din hakkında şüphesi olanlara karşı Hz. Peygamber'in nasıl bir tavır alması gerektiği, *'De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinimden bir şüphemiz (şekke) varsa, şunu bilin ki, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Lâkin sizin de canınızı alacak olan Allah'a taparım. Bana müminlerden olmam emredilmiştir. Ayrıca, yüzünü tevhid dinine döndür ve sakın müşriklerden olma! (diye emrolundum).'*⁵¹ ayetinde bildirilmiştir. Bu ayette Hz. Peygamber'in şüphe içerisinde bulunan muhataplarına seslenirken vurguladığı ilk husus Allah'ı bırakıp onların taptığı putlara tapmayacağıdır. Ayetin devamında 'tevhid dini/hanîf dini'nin özellikle zikredilmesi de muhatapların davet edildiği din hususundaki şüpheleri gidermek açısından önem arz etmektedir. Zira Hanîf dini, müşrik Arapların atası olan Hz. İbrahim'in dinidir. Hz. İbrahim ile Hz. Peygamber arasındaki zaman zarfında Araplar bu tevhid dininden uzaklaşmış ve Allah'a ulaşabilmek için aracı olarak kullandıkları kendi yaptıkları putlara tapmaya başlamışlardı. Hz. Peygamber'in davet ettiği din hakkında şüphe içinde bulunanlara bu gerçeklik hatırlatılarak sanki şüphe duymaları gereken konunun kendilerine tebliğ edilen din değil, hâlihazırdaki putperestlik inancı olduğu üzerinde düşünmeleri istenmiştir. Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğini ve şüphelerini içerisinde bulundukları sapkın inanca yönlendirmeleri gerektiğini belirttikten sonra Hz. Peygamber'in, muhataplarının şüphesini gidermek için ortaya koyduğu ikinci husus, *'sizin de canınızı alacak olan Allah'a taparım.'* ifadesiyle Allah'ın bütün canlıları alma kudretine sahip olduğudur. Bir canlı için en ürkütücü şeylerden biri olan ölümün burada caydırıcı ve ikna edici bir unsur olarak zikredilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Allah'ın insanları yokken yarattığı, sonra canlarını alacağı ve yeniden dirilteceği haber verilmekte yani insanın aslında bütün varlığının Allah'ın kudreti ve hâkimiyeti altında olduğu belirtilmektedir. Öyleyse insan şüphelerini Allah'ın varlığına ve birliğine değil, kendilerine ne bir faydası olan ne de bir zararı dokunan putlara ve onlara atfedilen kutsal değerlere yönleltmelidir. Râzî bunun akıl yolu ile gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira ona göre 'ikâmetü'l-vech/yüzü döndürmek', aklı tamamıyla dinî talep ederek onu araştırmaya yönleltmekten ibarettir.

⁵¹ Yûnus: 10/104-105.

Çünkü bir meseleyi derinlemesine anlamak ve kavramak isteyen kişi, başka hiç kimsenin kendisini ondan alıkoyamayacağı bir şekilde o şeye yönelir. Kişi kendisini tamamen bir işe adanmış zaman onun dışındaki her şeyden hâlî kalmış olur. İşte bu nedenle, ‘yüzü dine doğru çevirme’nin, aklın tamamıyla dini talep etmeye yöneltilmesinden bir kinaye olarak zikredilmesi isabetli olmuş olur. ‘Hanîf’ kelimesinin manası, ‘tamamıyla ona yönelmiş, onun dışında kalanlardan ise tamamen yüz çevirmiş kimse olarak’ demektir ki, bu sözün neticesi de tam bir ihlâsı ve başkasına iltifat etmemeyi gösterir.⁵²

Dine dair şüphenin giderilmesi hususunda bu ayetlerden anlaşılan, kişinin öncelikle aklını kullanması ve hakikati elde etmek için çaba sarf etmesi gerektiğidir. Ayetlerde müşriklere, ataları Hz. İbrahim’in hanîf dininden ayrılarak batıl bir inanca sürüklendikleri haber verilmiş, hayatlarını ve ölümlemlerini elinde tutan Allah’ın mı yoksa putların mı daha çok ibadete layık olduğunu sorgulamaları istenmiştir. Muhatapların bu durumda yapması gereken düşünmek, sorgulamak ve kendilerine gelen bu bilgileri objektif bir şekilde değerlendirerek hakikati tespit etme ve ona tâbî olma amacıyla bir gayret içerisinde olmalarıdır. Hiçbir mücadele vermeden kendisini şüphe girdabına teslim etmiş bir kimsenin bu girdaptan kurtulması mümkün gözükmemektedir.

1.2.1.2. Vahiy Hakkında Şüphe

Kur’ân-ı Kerîm yer yer vahiy vasıtasıyla Allah’ın insanlara bildirdiği haberler hakkında şüpheyi düşen kimselerden bahsetmekte, bu kimseleri uyarmakta ve onlara yol göstermektedir. Mümin bir kimsenin vahiy hakkında şüphe duyması söz konusu olamaz. Vahyin kendisi yahut bildirdiği şeyler hakkında mü’minin zihninde oluşan soruların, onun Allah katından olduğuna dair bir şüphe değil, içeriğinin daha iyi kavranabilmesi ve buradan hareketle imanının pekiştirilmesine vesile olacak bir mahiyet arz etmesi gerekir. Dolayısıyla bu ayetlerde söz konusu edilen kimseler mü’minler değil, şüphelerini inkârlarına öncül kılan kimselerdir.

“O hak, Rabbindendir. Artık şüpheyi düşenlerden (mirye/mümtetîn) olma sakın!”⁵³ ayeti, kıblenin Mescid-i Aksâ’dan Mescid-i Haram’a

⁵² Râzî, XVII, 180.

⁵³ Bakara 2/147.

döndürülmesi emrinin geldiği ayetlerden sonra yer almaktadır. Bu ayetlerde özetle bazı sefih kimselerin bu kible değişikliğinin nedenini kavrayamayacağı ve ileri geri konuşacağı, hâlbuki Allah'ın, doğunun da batının da Rabbi olduğu bildirilmekte, Müslümanların artık ibadet ederken yüzlerini Mescid-i Haram'a çevirmeleri emredilmekte ve kendilerine kitap verilmiş olanların Hz. Peygamber'in nübüvvetini, ona gelen buyruğun hak olduğunu ve kıblenin de Allah'ın emri ile değiştirildiği, bu emrin Rableri katından gelmiş bir gerçek olduğu, kalabalıkta oğullarını gördükleri zaman nasıl tanıyorlarsa Hz. Peygamber'i öyle tanıdıkları ve onun nübüvvetini bu kadar kesin bir şekilde bildikleri anlatılmaktadır. Ancak böyle bir kesinlikle bilmelerine rağmen onlar gerçeğe sarılmamakta ve kasıtlı olarak hakkı gizlemektedirler. Yukarıda zikrettiğimiz ayet ise bu gerçeğin Allah'tan geldiğini yeniden vurgulamakta ve bu hususta şüpheyi düşen kimselerden olmamaları için insanları uyarmaktadır. Bu ayetteki hitap lafzen Hz. Peygamber'e olmakla birlikte maksadın, onun ümmeti olduğu söylenmiştir. Ayette ism-i mef'ûl kalıbında kullanılan 'imtirâ' kelimesi, bir kimseye kimi zaman yakîn kimi zamansa şüphenin geldiği ve bunlardan birinin ötekini bertaraf edeceği durumlarda yani kişinin hak ve batıl arasında ikilemde kaldığı durumlarda kullanılır. Allah bu durumda kalan insanların, hakkın kendisinden geleceği hakkında şüpheyi düşmemeleri gerektiğini bildirmiştir. Buradaki maksat insanı şüphe etmekten alıkoymak ve nehyetmektir. Müslümanların şüphe duymayı bırakması onların yakînlerinin güçlenmesine vesile olacak, dolayısıyla imanlarını artıracaktır. Yani şüpheyi bırakmak, kesin iman ve kalbin mutmain olması için gereklidir.⁵⁴

Hak geldikten sonra batıl üzerinde ısrar etmek, akıl sahibi bir varlık olan insan için normal bir durum değildir. Bu noktadaki en önemli ayırım, insanın kendisine gelen bilgilerin hangisinin hak hangisinin batıl olduğuna karar verebilmesi ve ikna olabilesidir. Yukarıda zikrettiğimiz ayetin içerisinde bulunduğu pasajda bahsedilen husus ise bunun dışında kalmaktadır. Zira burada, kendilerine gönderilen peygamberin ve onun getirdiği ilahi buyruğun hak olduğunu bile bile bunu gizleyen ve inkâr eden kimselerden bahsedilmektedir. Yani burada bahsedilen insan grubu hak ve batılı tespit etme aşamasını geçmiş, hakkın ne olduğunu bilmesine rağmen bunu gizlemiş, bastırmış dolayısıyla yaşantısını batıl üzerine

⁵⁴ Kurtubî, II, 448; İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Râbi'l-Beyân*, thk. Ahmed İzzü İnâye, Dâru İhyâi't-turâsi'larabî, Beyrut, 2001, I, 316.

kurarak devam ettirmiştir. Müminlerden istenilen ise hak ile batılı ayırt ettikten sonra batılı bir kenara bırakarak onun üzerinde ısrarla düşünmek ve yeni kuşku ortaya çıkarmak yerine hakka tam bir şekilde iman edip bir daha onun üzerinde şüpheyi düşmemeleridir.

*“Allah, size Kitab’ı (Kur’ân’ı) açıklanmış olarak indirdiği halde, ondan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine kitap verdiklerimiz, o Kur’ân’ın, gerçekten Rabbin katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O halde sakın şüphe edenlerden (mirye/mümterin) olma!”*⁵⁵ ayetinde de insanlardan, kendilerine apaçık bir şekilde indirilmiş olan Kur’ân hakkında onun bu vasfını bilmelerine rağmen şüphe içerisinde olmamaları istenmiştir. Fahreddin Râzî’ye göre bu ayet bir bakıma, Hz. Peygamber’in bir mucize getirmesi durumunda buna inanacaklarına dair yemin eden müşriklere⁵⁶ bir cevap teşkil etmektedir. Buna göre Allah gerek ifade üslûbuyla, gerekse muhtevasıyla gerçekliği apaçık olan Kur’ân’ı indirmiş, müşriklerin Hz. Peygamber’in risaletini kabul etmeleri için başka bir mucizeye yahut Allah’tan başka bir hakemin hükmüne de gerek bırakmamıştır.⁵⁷ Üstelik hissî (duyu organlarına hitap eden) mucizelerin delâleti müphem ve geçici, ‘mufasssal bir kitap’ olan Kur’ân’ın delâleti ise açık, kesin ve kalıcıdır.⁵⁸

Bu ayetin içerisinde bulunduğu En‘âm suresi Mekke döneminde inmiş bir suredir. Bu dönemde Mekke’de ciddi anlamda bir ehl-i kitap topluluğu bulunmamakla birlikte geçimlerini ticaretle sağlayan Mekkeliler gitmiş oldukları yerlerde Yahudilerle etkileşime giriyorlar, yine Yahudi ticaret kervanları da Mekke’ye geliyorlardı. Dolayısıyla henüz Hz. Peygamber ile doğrudan bir ilişki içerisine girmemiş olan Yahudiler, ticaret yaptıkları Araplardan Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği şeylere dair bilgi alıyorlar ve bunların kendi kitaplarıyla uyum içerisinde olduğunu biliyorlardı. İşte ayette onların bu bilgisi, Hz. Peygamber’in nübüvvetini

⁵⁵ En‘âm: 6/114.

⁵⁶ *“Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındandır. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”* En‘âm 6/109.

⁵⁷ Râzî, XIII, 168.

⁵⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1960, III, 2033.

kanıtlayan bir delil olarak gösterilmiştir.⁵⁹ Müfessirler ayetin sonunda yer alan “O halde sakın şüpheler edenlerden olma!” cümlesindeki hitabın öncelikle Hz. Peygamber ve onun ümmetine olduğunu belirtmekte; bunun yanı sıra bu uyarının, Kur'an'ın Allah'tan gelmiş olduğu hakikatini bildikleri halde bunu kabule yanaşmayan ehl-i kitap ve müşriklere olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁰ Bu noktada karşımıza çıkan ve kendisinden uzak durulması gereken şüphenin kaynağı, mezkûr ayetten önceki iki ayette açıklanmaktadır: “Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar birbirini aldatmak için süslü sözlerle vesvese verirler. Rabbin dileyeydi onu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak. Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlerle meyletsin, onlardan boşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).”⁶¹ Görüldüğü gibi bu ayetlerde ahirete inanmayan kimselerin hâlihazırdaki durumlarında kalmaları hatta işledikleri günahlara yenilerini katmaları için aldatıcı ve süslü sözler kullananlar insan ve cin şeytanlarıdır. Hakkı bulma arzusu bulunmayan, ağdalı ve yaldızlı laflara kolayca kanan kimseler, kendilerine verilen bu telkinler vesilesiyle apaçık bir şekilde gönderilmiş olan Kur'an hakkında onun hak olduğunu bile bile şüpheye düşmekte ve batılın hakka galip gelmesine müsaade etmektedirler. Bu şüpheleri insanların zihnine sokan kimseler olarak insan ve cin şeytanlarının zikredilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Buradan şüphenin kaynağının, metafizik varlıkların verdiği vesvesenin yanı sıra insanların yaptıkları telkinler olduğu sonucuna da ulaşılabilir. Dolayısıyla insan, kendisinin şüpheye düşmesine vesile olacak âmillerle hem metafizik boyutta hem de fizikî boyutta mücadele etmek durumundadır.

“Bundan önce size delillerle Yûsuf gelmişti. O zaman da onun size getirdiği şeyler hakkında şüpheler (şekke) edip durmuştunuz. Nihayet vefat ettiğinde de ‘Bundan

⁵⁹ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tabrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-tunûsiyye, Tunus, 1984, VIII, 16.

⁶⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Endelûsî, *el-Babru'l-Mubîd*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1420, IV, 628; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî Seâlibî, *Cevahirü'l-Hisan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru ihyâi't-turâsi'larabî, Beyrut, 1418, II, 509; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akeli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadise, Riyâd, II, 273; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru ibn kesîr-Dâru'l-kelîmî't-tayyib, Beyrut-Dımaşk, 1414, II, 177.

⁶¹ En'âm: 6/112-113.

sonra Allah asla peygamber göndermez.’ dediniz. Şüphecilikte sınırı aşanları (rayb/mürtâb) işte Allah böyle şaşırır. Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.’⁶² ayetinde de Allah’ın göndermiş olduğu peygamberin kendilerine getirdiği şeye karşı şüpheli olmaktan bir an geri durmayan ve Hz. Yûsuf’un vefatından sonra bir daha peygamber gönderilmeyeceğini iddia edenler, ‘müsrifün mürtâb/şüphecilikte sınırı aşanlar’ ifadesiyle dikkat çekici bir biçimde tanımlanmıştır. ‘Müsrif’ kelimesi Kur’ân’da genellikle peygamberler ve onların ortaya getirdikleri ilâhî hakikatler karşısında sağduyulu, adaletli ve gerçekçi davranış ölçüsünden sapan, çıkar kaygılarının veya öfke ve şiddet duygularının etkisine kapılıp tepkisel davranışlar sergileyen, taşkınlık yapan putperest ve inkârcılar için kullanılmakta; ‘mürtâb’ kelimesi ise müspet anlamda hakikati arayıp bulmaya yönelik iyi niyetli kuşkuculukla ilgisi olmayan, aksine vicdanen doğruluğuna kani olsa bile çıkar kaygılarının, bencil duygu ve tutkularının etkisinde kalan kimsenin ilâhî gerçekler hakkında kuşku uyandırmaya yönelik kötü niyetli çabalarını göstermektedir.⁶³ Şüphelerini hakikati aramak için değil onu gölgelemek ve yok saymak için kullananlardan müteakip ayette de bahsedilmeye devam edilmiş ve onlar, şüphelerine konu olan şeyler hakkında ellerinde herhangi bir delil bulunmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışmaya giren ve böylece hem Allah hem de inananlar tarafından nefretle karşılanan kimseler şeklinde vasedilmişlerdir. Ayetin sonunda ise bu kimseler ‘kendini beğenmiş zorbalar’ olarak nitelenerek kalplerinin Allah tarafından mühürleneceği belirtilmiştir. Anlaşıyor ki şüphede aşırıya kaçmak kibir duygusunu körüklemekte ve bu kibir, Allah’ın göndermiş olduklarına karşı duyulan şüphe ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Zira Allah mutlak manada kimsenin kalbini mühürlemiş değildir.⁶⁴ Allah’ın kalpleri mühürlemesini Ehl-sünnet âlimlerinin, her şeyin Allah’tan olduğuna delalet ettiği şeklinde açıkladıklarını; Mu‘tezile’nin ise bu mühürlemenin Allah tarafından yapılmasının, sırf insanların kibirli ve

⁶² Mü’min: 40/34-35.

⁶³ Karaman vd., IV, 659-660.

⁶⁴ Karaman vd., II, 374.

zorba olduklarından ileri geldiği görüşünde olduklarını söyleyen Râzî bu duruma farklı bir yorum getirmiştir. Ona göre Allah kibirli olmanın sebeplerini kalpte yaratır ve bu sebepler kişinin taatine ve Allah'ın emirlerine uymasına vesile olacak şeylere engel olur ki bu da işlerin kaza-kader çerçevesinde gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Kalbi mühürlenmiş kimsenin dinden uzak kalması, kibirli ve zorba olmasının bir sonucudur.⁶⁵ Râzî'nin, kibre ve zorbalığa götüren sebeplerin Allah tarafından kalplerde yaratıldığı görüşü, kişinin zorunlu olarak bu sonuca ulaşacağı şeklinde değerlendirilmemelidir. Bu sebepler kişinin kalbinde potansiyel olarak bulunmakta, kişi kendi tercih ve iradesiyle bunları aktif hale getirmektedir.

Bu ayet özelinde değerlendirecek olursak kalbin mühürlenmesi; kişinin Allah'ın gönderdiği ayetlere karşı hadsiz bir şüphe içerisine girmesi sonucu Allah'ın muradı dışında bir hayat tarzını benimseyerek Allah'ın ayetleri ile mücadele içine girmesi ve bu mücadele esnasında kibrinin artarak zalim ve zorba birine dönüşmesi ile hakikat kapılarını bizzat sıkı sıkıya kapatarak üzerine kilitler vurmasını ifade etmektedir. Yani kalbin mühürlenmesinin sebebi, şüphe ve kuşkulara yenik düşerek kendisini geri dönülmez batıl bir yola sokan insanın kendisidir.

1.2.1.3. Yeniden Diriliş Hakkında Şüphe

İman esaslarından biri olan öldükten sonra diriliş konusu da Kur'an'da insanların şüpheyne düştükleri konulardan biri olarak zikredilmektedir. Muhtelif ayetlerde öldükten sonra bir diriliş olmayacağını, hayatın sadece bu dünya hayatından ibaret olduğunu söyleyenlerin tutumları ve bu konu hakkındaki şüphelerine yer verilmiştir.

*“Sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel takdir eden O’dur. Tayin edilen bir ecel de (kıyamet zamanı) O’nun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz. (mirye/temterûn)”*⁶⁶ Bu ayette şüphe edenler olarak inkârcılara hitap edilmiş ve Allah'ın mevcudiyeti hakkındaki şüpheyi ortadan kaldırması gereken delil olarak da insanın yaratılışı zikredilmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in davetine muhatap olan müşriklerin Allah inancı bulunsa da bu, şirke bulanmış bir inanç idi. Ayrıca onlar; *“Bu, ayetlerimizi inkâr etmelerinin ve Kemik ve ufalanmış toprak olduğumuzda mı yeniden dirileceğiz?”*

⁶⁵ Râzî, XXVII, 64.

⁶⁶ En'am: 6/2.

*demelerinin cezasıdır.*⁶⁷ ve “*Diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra mı, biz mi bir daha diriltilecekmiz?*”⁶⁸ ayetlerinde belirtildiği gibi ölümden sonra gerçekleşecek bir yeniden dirilişi de kabul etmiyor ve bunu istihza ile karışık bir şüphe ile karşılıyorlardı. Bu ayette ise onların bu şüphelerini giderecek en başta gelen delillerden biri olan insanın yaratılışına vurgu yapılmıştır. Zira ilk yaratılışa inanan müşriklerin ikinci yaratılışa da (ba’s) inanmaları aklen gereklidir.⁶⁹ Ayette, “*Sizî çamurdan yaratan yalnız O’dur.*” buyurulmakla Allah’ın yaratmada hiçbir ortağı bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Burada insanların çamurdan yaratıldığı özellikle belirtilmiş ve böylece toprak olduktan sonra insanın yeniden canlandırılmasını imkânsız olarak gören müşriklerin ortaya koydukları düşüncenin mesnedsiz olduğu vurgulanmıştır. Çünkü insanların topraktan yaratıldığına inanan müşriklerin, onun yeniden topraktan yaratılmasına itiraz etmesi akıl ve mantık çerçevesine sığmamaktadır. Dolayısıyla tevhid hususunda ve Allah’ın insanlara yaptığı en büyük uyarı olan yeniden diriliş ve hesap günü hakkında şüphe içinde olanlara ilk yaratılışları misal gösterilmek suretiyle yeniden yaratılmalarının da bundan farklı olmayacağı ve bunun, kesinlikle şüphe etmemeleri gereken bir hakikat olduğu anlatılmıştır.

“Yemin olsun ki İblis’in onlar hakkındaki zannı doğru çıktı. Müminlerden bir grup dışında ona uydular. Hâlbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktu. Ancak ahirete inananı, şüphe (şekk) içinde kalandan ayırt edip bilelim diye (ona bu fırsatı verdik). Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır.” mealindeki Sebe’ suresi 20-21. ayetlerde ahiret hakkında şüphe içerisinde olan kimselerin, İblis’in vermiş olduğu vesveselere aldanarak kuşkuya düştükleri belirtilmektedir. Burada İblis’in doğru çıkan zannı, Hicr suresi 39-40. ayetlerde⁷⁰ ve Sâd suresi 82. ayette⁷¹ onun, ihlaslı kullar hariç herkesi yoldan çıkaracağı şeklindeki beyanına karşılık gelmektedir. Oysaki

⁶⁷ İsrâ: 17/98.

⁶⁸ Vâkıa 56/47.

⁶⁹ İbn Aşûr, VII, 130-131.

⁷⁰ “İblis, ‘Rabbim! Beni azdırmaya karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde iblâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracam.’ dedi.”

⁷¹ “İblis, ‘Senin şerefine andolsun ki, içlerinden iblâş kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracam.’ dedi.”

“Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın.”⁷² ayetinde İblis, insanlar üzerinde herhangi bir yaptırım gücü olmadığını, sadece verdiği vesveselerle insanların zihinlerine şüphe soktuğunu beyan etmektedir. Bir başka deyişle İblis’in, Allah’a ve ahiret gününe iman etmek istedikleri halde insanları inkâr yolunu tercih etmeye zorlama gücü bulunmamaktadır. Allah’a ve ahiret gününe inananlar, bunlarla ilgili kuşku içinde olanlardan ayrılın diye Allah ona yalnızca, inkâr yolunu seçmek isteyenleri yoldan çıkarma, aldatma ve kandırma izni vermiştir ki bu da, İblis’in insanlara vesvese vermek suretiyle şüphe içine düşmelerine yol açma şeklinde meydana gelmektedir. Bu durumda mezkûr ayet özelinde ahiret hakkında, genel olarak ise iman konusunda insanların şüphe içinde olmasına vesile olan, insanın İblis tarafından kendisine yapılan telkinleri Allah’ın gerek vahiy yoluyla gönderdiği ayetlere gerekse kevnî ayetlere tercih etmesidir. Yani imânî meselelerde ortaya çıkan şüphe her ne kadar İblis kaynaklı olarak insan zihninde yer bulsa da onun kökleşmesi ve buradaki varlığını daim kılması kişinin kendi ihtiyarı ile gerçekleşmektedir.

Yeniden dirilişe dair şüphe hakkında Kur’ân’ın vermiş olduğu bir örnek de Hz. İbrahim’in, Allah’a ölüleri nasıl dirilteceği hususunu sormasından bahseden Bakara suresi 260. ayettir. “*Hani İbrahim, Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.*” demişti. (Allah ona) “*İnanmıyor musun?*” deyince, “*Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için.*” demişti. “*Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*” mealindeki ayette ifade edilen Hz. İbrahim’in tutumu Hz. Peygamber’in, “Biz İbrahim’den daha çok şüphe etme hakkına sahibiz.”⁷³ hadisinde şüphe olarak nitelendirilmiştir. Ayette bahis konusu olan Hz. İbrahim’in şüphesi imana zarar veren, onu zayıflatan tarzda bir şüphe değil; mevcut imanın rasyonel verilerle de desteklenerek kalbin de mutmain olması amacını güden yani imanı güçlendirecek farklı deliller bulma gayesi taşıyan bir

⁷² İbrâhîm 14/22.

⁷³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîb*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987, Hadis No: 4263, IV, 1650; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaut vd., Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1999, Hadis No: 8328, XIV, 74.

arayış, diğer bir deyişle metodik şüphedir. Hz. İbrahim'in içine girdiği bu arayış ve sorgulama süreci iman ve şüphenin bir arada olduğunu göstermektedir. Zira iman olgusunun mahiyetinde şüphe kendiliğinden mevcuttur. İman 'gerçekle tam olarak örtüşen bir biliş' değildir. Kesin olarak bilinen bir şey iman konusu olmaktan çok bilgi konusudur. İman, subjektif güven ve kanaate dayalı olduğu için zaman zaman şüpheyne maruz kalabilir.⁷⁴ Görüldüğü gibi Hz. İbrahim içinde oluşan şüpheyi imanını kuvvetlendirme yolunda kullanmaya sevk etmiş, onun imanına zarar verecek bir rol oynamasını engellemiştir. Öyleyse bu noktada bireyin yapması gereken, kalbine doğan şüpheleri yok saymak, görmezden gelmek yahut onlara teslim olmak değil, o şüpheleri giderecek yolların peşine düşmek, araştırmak ve imanını tahkîkî boyuta taşımaktır.

Kelâm ilminde bilgi, kesinlik ifade etmesi bakımından ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç basamak şeklinde değerlendirilir. Akıl yoluyla elde edilen ve bir haber yoluyla bildirilen bilgi ilme'l-yakîn, duyu organlarının sağlıklı bir biçimde gözlem ve deney yoluyla sağladığı bilgiler ise ayne'l-yakîn olarak tanımlanır. Gözlem ve deney akabinde duyu organlarının algısı ile sahip olunan bilginin kesinliği, ilme'l-yakînden daha yüksektir. Çünkü gözlem ve tecrübe yoluyla elde edilen bilgi insana daha ikna edici, doyurucu ve kuşku giderici gelir. Kesinlik derecelerinin en yükseği, hakka'l-yakîndir. Bu, bizzat yaşamak suretiyle duyuların ve duyguların eşlik ettiği bir bilgidir. Yaşayarak, inceleyerek, görerek, dokunarak edinilen bilgi türü daha zengin, doyurucu ve tatmin edici olur.⁷⁵ Bu ayetten anlaşılan, Hz. İbrahim'in öldükten sonra diriliş hakkında ilme'l-yakîn seviyesindeki bilgisini ayne'l-yakîn seviyesine taşımak istemesidir. Görerek inanan bir kimsenin sahip olduğu iman, sadece haber yoluyla elde ettiği bilgiye sahip olan kimsenin imanından daha kuvvetli olacağı için Hz. İbrahim Allah'tan ölümleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemiştir. Dinsel şüphede birey, iman objesini yeni kanıtlarla tekrar tekrar ele alıp inceleme isteği duyar. Hz. İbrahim, öldükten sonra dirilme olayını, vahiy bilgisiyle doğrulamanın yanında

⁷⁴ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2000, s. 113-114.

⁷⁵ Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, t.y., s. 96-97; Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 91-92.

gözleme dayalı veriler yardımıyla da kavramak istemektedir.⁷⁶ Bu şekildeki bir bilgi arayışı içinde olan Hz. İbrahim'in bu durumunun Kur'an'da haber verilmesinin, sadece haber yoluyla sahip olunan imanla yetinilmemesi, bu imanın deney, gözlem ve araştırmayla kuvvetlendirilerek sağlamlaştırılmak ve kalbi tatmin edici seviyeye ulaştırmak için gayret gösterilmesi gerektiğine yönelik bir mesaj olduğu düşünülebilir.

1.3. Bir Münafıklık Alameti Olarak Şüphe

*“Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp (rayb) kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler.”*⁷⁷ Bu ayette bahsedilen kimseler, herhangi bir maruzatı olmadığı halde Tebük seferine katılmamak için çeşitli bahaneler uyduran kimselerdir. Müslüman olarak göründükleri halde bu kişilerin sefere katılmak, bir başka deyişle Allah yolunda cihad etmek istememeleri onların, Allah’a ve ahiret gününe inanmayan ve bu hususta şüpheleri olan kimseler sınıfında sayılmalarına yol açmıştır. Kur'an çeşitli ayetlerde iman edenleri etmeyenlerden ayırtan en önemli özelliklerden biri olarak Allah ve ahiret gününe imanı zikretmiştir.⁷⁸ Bu ayetlerde de Allah, iman eden ve etmeyenlerin vasıflarını bildirirken Allah ve ahiret gününe inanma özelliklerini vurgulamıştır. Bunun sebebi, kişiyi Allah yolunda cihada sevk eden yahut ondan alıkoyan şeyin samimi bir iman veya imansızlık olmasıdır.⁷⁹ İmana sahip olmanın ya da ondan yoksun olmanın

⁷⁶ Kasapoğlu, “Dinsel Şüphe”, s. 74.

⁷⁷ Tevbe 9/44-45.

⁷⁸ Bkz. Bakara 2/8, Tevbe 9/44.

⁷⁹ Bu noktada Tebük seferine katılmayanlar arasında yer alan Ka'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebi' ve Hilâl b. Ümeyye'nin durumlarının ayrı bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Zira bu sahabileri savaşa katılmaktan alıkoyan imanlarında bir şüphe ve samimiyetsizlik bulunması değildir. Ka'b b. Mâlik Tebük seferine katılmaya niyetli olduğu halde hazırlanma işini ağırdan aldığından ve hazırlıklarını yetiştiremediğinden ötürü sefere katılamamış, daha sonra o ve arkadaşları bu durumdan ötürü büyük pişmanlık duyarak tövbe etmiş, Hz. Peygamber'in emriyle Allah haklarında bir hüküm verinceye kadar toplumdan tecrit edilmiş, elli gün sonra nâzil olan Tevbe 9/118-119. ayetlerle tövbeleri kabul edilmiştir. Bahattin Kök, “Kâ'b b. Malik el-Ensârî ve Tebük Seferiyle İlgili Durumu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (1988), s. 132; İsmail

cihad arzusunda önemli rol oynadığı açıktır. Çünkü Allah ve ahiret inancı olan bir mümin, ölmesi halinde de hayatta kalması durumunda da Allah'ın rızasını kazanacağını bildiği için cihadın sonucunu düşünmez. Her iki durumda da hesap gününde Allah'tan mükâfatını alacağını bilir. Hâlbuki Allah ve ahiret inancından yoksun olan münafık için cihad, hayatını kaybetme riskini alacağı büyük bir tehlikedir. İşte ayetteki *'Kalplerinde şüphe bulunanlar'* lafzı ile imanda şüpheye düşenler kastedilmektedir. Ayette şüphenin kalbe isnad edilmesinin sebebi, imanın merkezinin kalp olmasıdır. Kalbe giren şüphe ise, imana nifak karışmasına sebep olur. Kişinin gerçek bir iman sahibi olması; *"Gerçek müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır."*⁸⁰ ayeti ile Kur'an'da, iman ettikten sonra imanına asla şüphe karıştırmama şartına bağlanmıştır.

*"Kalplerinde bir hastalık mı var? Yoksa şüphe (rayb) içinde midirler? Yoksa Allah ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!"*⁸¹ ayetinde de şüphe kalp ile birlikte anılmıştır. Bu ayette bahis mevzusu olanlar, hicretten sonra Hz. Peygamber'in Medine'nin kontrolünü ele geçirmesi akabinde herhangi bir zarar görmemek, işlerini yürütebilmek ve Müslümanlara özgü bir takım menfaatlerden faydalanabilmek için iman etmediği halde Müslüman olmuş görünen kimselerdir ki bu özelliklere sahip kimseler münafık olarak adlandırılmaktadır. Bu kimselerin düştükleri şüphe, Hz. Peygamber'in Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olup olmadığı hakkındaki şüphedir. Zira bu ayetin nüzul sebebi olarak zikredilen bir rivayete göre münafıklardan Bısr isimli biri ile bir Yahudi arasında arazi hususunda bir anlaşmazlık olmuş, Yahudi Bısr'i, davalarını Hz. Peygamber'e götürmeye ve onun hükmüne razı olmaya davet etmiştir. Davada haksız olduğunu bilen Bısr "O bize haksızlık yapar. Ka'b b. Eşref'in hakemliğine başvuralım." demiş ve bunun üzerine bu

Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, XL, 230; Mustafa Karabacak, "Ka'b B. Mâlik'in Tebük Seferi'ne Katılması ile İlgili Hadis Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, cilt: 19, sayı: 63 (2015), s. 205.

⁸⁰ Hucurât: 49/15.

⁸¹ Nûr 24/50.

ayet nazil olmuştur.⁸² Bir önceki ayet olan “*Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler.*”⁸³ ayeti ile bu nüzul sebebi birlikte değerlendirildiğinde karşımıza çıkan sonuç şudur: Münafıklar hüküm kendi lehlerine verileceği zaman peygamberin hâkimliğini kabul etmekte ancak aleyhlerine bir karar verileceğini bildikleri zaman onun hâkimliğini, haksızlık yapacağını öne sürmek suretiyle kabul etmemektedirler. Hâlbuki Allah’ın varlığı ve onun görevlendirmiş olduğu elçi hakkında herhangi bir şüphesi bulunmayan bir Müslümanın, peygamberin vereceği hükmün adaleti konusunda da bir şüphesinin bulunmaması gerekir. Diğer yandan hükmün lehine veya aleyhinde olmasına bağlı olarak peygamberin hükmünü kabul edip etmeme tercihinde bulunan birinin, sırf kendi menfaati için Allah Resûlünün adaletinden göz göre göre yüz çevirdiği de söylenebilir ki apaçık bir münafıklık olan bu durumun sebebi ayette, ya kalpte bulunan bir hastalık ya da şüpheler olarak belirtilmiştir.

“*Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, ‘Biz bekleyin ki sizin ışıığınızdan biz de aydınlanalım.’ diyecekleri gün kendilerine, ‘Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın.’ denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) onlara: ‘Biz sizinle beraber değil miydik?’ diye seslenirler. (Müminler) de derler ki: ‘Evet ama siz kendi canlarınızla kötülük ettiniz, gözlediniz, şüpheye düştünüz (rayb) ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah’ın emri gelip çattı.’*”⁸⁴ Hesap günü mümin ve münafıklar arasında geçen bir diyalogu haber veren bu ayetler, Allah ve onun emirleri hakkında şüpheye düşenlerin ahirette pişman olacağını ve artık bu şüphelerinden vaz geçseler de bunun bir kıymeti olmadığını anlatmaktadır. Münafıklar burada, Allah tarafından kendilerine ‘nûr’ verilmiş müminlerin peşine düşerek onların ışığından istifade ile cennete ulaşma arzusundadırlar ve bu isteklerinin meşruiyetini de ‘*Biz sizinle beraber değil miydik?*’ diyerek sağlamaya çalışmaktadırlar. Yani onlar dünyada şeklen müminlerin yanında yer almış, onlar gibi ibadet etmiş onlar gibi savaşa gitmiş ve diğer bütün

⁸² Ebu’l Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî Vâhidî,, *Esbâbu Nüzûlî'l-Kur’ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1411, s. 337.

⁸³ Nûr 24/49.

⁸⁴ Hadîd 57/13-14.

işlerinde hep müminler ile birlikte bulunmuşlardır. Buna kıyasla ahirette de onlarla birlikte olmak, onlara verilen mükâfatları elde etmek istemektedirler. Ancak dünyada onların münafıklığından haberdar olmayan müminler burada bu bilgiye sahip bir şekilde onların dünyada inkârlarını gizleyip münafık olmaları sebebiyle kendi kendilerine kötülük ettiklerini, müminlerin yanında görünmekle birlikte onların başına bela ve musibetlerin gelmesini gözlediklerini, din ve öldükten sonra diriliş konusunda içine düştükleri şüphe ve kuruntuların onları aldattığını haber vermektedirler.⁸⁵ Öyle ki şeytanın ‘Allah affedicidir, merhametlidir, size azap etmez.’ telkini onları Allah hakkında aldatmış ve herhangi bir cezaya çarptırılmadan affedilecekleri vehmine kapılmalarına neden olmuştur. Görülüyor ki şeytanın yanlış yönlendirmesi ve vermiş olduğu vesvese sonucu münafıklar içine düştükleri şüpheden dünya hayatları boyunca bir türlü kurtulamamış; müminlerle birlikte oldukları, onlarla yan yan ibadet ettikleri, iş yaptıkları halde Allah ve ahiret hakkındaki kuşkuyu içlerinden söküp atamamışlardır. Ayetlerden çıkarılabilecek muhtemel bir mana da kendisinden kurtulunamayan ve esiri olunan şüphelerin insanı dünya hayatı boyunca oyaladığı, kesin bir imana sahip olmasını engellediği ve nihayet artık geri dönüşü olmayan hesap gününde sahibinin azaba dâ’îr olmasına vesile olduğudur.

1.4. Bir Mümin Özelliği Olarak Şüpheden Uzak Durma

Bakara suresi 3. ayette⁸⁶ belirtildiği gibi iman sahibi olanların özelliklerinden birisi, onların gayba iman etmesidir. İman, insanın deney ve tecrübe sahası dışında kalan konular hakkında manevî bir tatmine ulaşması ve bunlar hususunda bir kuşku içerisinde bulunmaması halidir. İnsanların şüpheye düştüğü hususları konu edinen ayetlere bakıldığında bunların çoğunlukla vahiy, vahyin getirdiği bazı hükümler, Allah’ın varlığı ve hesap gününün gerçekleşeceğine dair olan metafizik alan içerisinde ele alınabilecek konular olduğu görülmektedir. İnanan bir kimse için deney ve tecrübe sahası dışında kalan bu alana dair sahip olunacak bilginin yegâne kaynağı vahiydir. Gaybî konularda vahyin kendilerine verdiği bilgilere herhangi bir şüphe duymaksızın inanmak Kur’ân-ı Kerîm de

⁸⁵ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, XIV, 265.

⁸⁶ “Onlar gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler.”

gerçek manada bir imana sahip olan kimselerin özelliklerinden biri olarak; *‘İman edenler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.’*⁸⁷ ayeti ile bildirilmektedir. Yani gerçek anlamda inanan kimseler Allah’ın birliğine, onun elçisinin nübüvvetine ve elçisi vasıtasıyla kendilerine ulaşan vahyin içeriğine yakîn (kesin) bir şekilde inanan ve bu inancından bir daha asla şüphe etmeyen kimselerdir.⁸⁸ Mâturidî bu ayette, imanlarında sâdık olmayan münafıklar gibi olmayan müminlerden bahsedildiğini, İbn Cüzeyy ise dilleri ile iman ettik demelerine rağmen kalplerinde şüphe bulunanların kast edildiğini belirtmişlerdir.⁸⁹ Anlaşılan o ki buradaki şüpheden kasıt bilgi edinmek maksadıyla içinde bulunulan metodik şüphe değil, kişiyi bildiğinden ve inandığından uzaklaştıran, hakkı batıl görmesine vesile olan şüphedir. Kanaatimizce şüpheden arınmış bir imana sahip olmak öncelikle şüphenin kaynaklarından biri olan şeytanın vesvese verdiği nefse hâkim olmakla gerçekleşebilir. Zira bu vesveseler sayesinde nefsin arzuları körüklenmekte, vahyin yasaklamış olduğu kötü, çirkin ve fânî işler nefse hoş gösterilmekte, bunun neticesi olarak Allah ve ahiret inancı hakkında insan, içerisinden çıkmanın son derece zor olduğu bir şüphe girdabına düşmektedir. Şüpheden uzak bir imana ulaşmanın diğer bir gereği ise insanın imanını taklitten kurtararak tahkik boyutuna taşımasıdır. Çünkü herhangi bir fikrî alt yapıdan yoksun olduğu için taklidî boyuttaki bir inancın, şüphe rüzgârına kapılması ve üzerinde bulunduğu iman kaidesinden uzaklara savrulması son derece muhtemeldir. Hâlbuki neye niçin inanıldığı sorgulanarak ve bu soruların cevapları hakkında tatmin sağlanarak tahkik seviyesine ulaşmış bir iman, şüphe rüzgârından etkilenmeyecek kadar sağlam köklere sahip bir iman olacaktır. Yukarıdaki ayette Allah ve Resûlüne inanıp sonra bu imanlarında şüpheye düşmeden Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden ve doğru kimseler olarak nitelenenler, imanlarını bu seviyeye taşımış müminler olsa gerektir.

⁸⁷ Hucurât 49/15.

⁸⁸ Taberî, XXII, 318; Râzî, XXVIII, 143.

⁸⁹ Mâturidî, IV, 550-551, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li-‘Ulûmi’t-Tenzîl*, thk. Rızâ Ferec el-Hümâmî, el-Mektebetü’l-asriyye, Beyrut, 2005, IV, 115.

Sonuç

İman, insanın duyu organlarıyla yahut deney ve tecrübeyle hakkında somut ve kesin bilgi sahibi olamayacağı konular için söz konusudur. Yani hakkında kesin ve somut bir bilgiye sahip olunan meselelerin imana konu olması söz konusu değildir. Bakara suresinin hemen başındaki *“Elif Lâm Mîm. İşte bu, içerisinde hiçbir şüphe olmayan, muttakiler için hidayet rehberi olan bir kitaptır. Onlar ki gayba iman ederler, namaızı kılarlar ve Allah’ın kendilerine vermiş olduğu şeylerden infâk ederler.”*⁹⁰ ayetlerinde bu durum açıkça ifade edilmekte, gayba iman etmenin bir mümin özelliği olduğu belirtilmektedir. İman her ne kadar bilinmeyene ve bilinmesi somut olarak mümkün olmayana olsa da doğasında var olan merak etme ve sorgulama özellikleri insanı, inandığı şeyleri araştırmaya ve inanacağı şeye ikna olmaya itmektedir. Bu anlamda inanılacak olan şeyin hakikatine dair olan sorgulama, metodik şüphe olarak adlandırılır. Bu tür şüphe, imanın tahkîkî boyuta ulaşması için son derece önemlidir. Kur’ân’da şüphe kavramı genellikle bir kabullenememe ve inkâr durumunu karşılayacak anlamda kullanılmıştır. Diğer yandan insan doğasından kaynaklanmayan, şeytan kaynaklı olduğu bildirilen ve vesvese kavramı ile Kur’ân’da ifade edilen şüphe; insana kötü ve zararlı telkinlerde bulunan, onu dine aykırı düşünce ve davranışlara sevk eden bir mahiyet arz etmektedir.

Kur’ân’da şüphe çeşitli ayetlerde, ‘rayb’, ‘şekk’, ‘mirye’, ‘zann’, ‘maraz’ ve ‘harec’ kavramlarıyla ifade edilmektedir. Ayrıca şüphenin oluşmasında etken olan ‘vesvese’ kavramı da konuyla ilgisi bakımından önemlidir.

Kur’ân’da insanların; Allah’ın varlığı, vahiy, din ve dinî değerler ile yeniden dirilişin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair şüphelere düşüklerinden bahsedildiği görülmektedir. Kur’ân’ın çeşitli yerlerinde din ve tevhid hakkında şüpheyi düşen kimselerden bahsedilerek onların şüphe içindeki bu durumlarına işaret edilmekte, Hz. Peygamber tarafından tevhide davet edilmelerine temas edilmekte, bu davete uymayarak kuşku içerisinde hayatlarına devam edenlerin ise cehennem ile cezalandırılacakları bildirilmektedir. Bu ayetler genel olarak

⁹⁰ Bakara 2/1-3.

değerlendirildiğinde ulaşılabilecek sonuç; kişinin imanına zarar verebilecek şüpheleri üreten nefsi ile mücadele etmesi ve şüpheyi giderecek olan kesin ve doğru bilgi arayışı içerisinde olması gerektiğidir. Vahiy hakkında şüphe duyanların bahis mevzusu edildiği ayetlerin de insanları şüpheyeye düşürecek olan cin ve insan şeytanlarının verdiği vesveselerden uzak durma ve hak ile batıl ayırt edildikten sonra yeni şüphelerin oluşmasına meydan verecek batılın kesin olarak terk edilerek hak üzerinde karar kılınması gerektiği mesajını verdiği değerlendirilebilir. Öldükten sonra diriliş hakkında şüphe edenleri söz konusu eden ayetlerde yine İblis'in vesvese vererek insanları şüpheyeye düşürmesine değinilmiş ve bu konudaki şüpheyi gidermek için insana yeniden yaratmadan daha zor olan ilk yaratılışı misal gösterilmiştir. Bu noktada yeniden yaratılışa dair Hz. İbrahim'in Allah'tan ölülere nasıl dirilttiğini göstermesi talebini içeren ayet önem arz etmektedir. Zira bu ayette, şüphenin giderilmesi için izlenecek yol gösterilmiştir. Şöyle ki insan, çeşitli vesilelerle kendisinde oluşacak şüpheleri görmezden gelmemeli; aksine onları giderecek yollar araştırmalı ve böylece imanını tahkîkî boyuta ulaştırmalıdır. Aksi halde önemsenmeyen ve giderilmesi için çaba harcanmayan şüpheler daha da derinleşerek kişinin imanında oluşacak tahribatı artıracaktır.

Ayetlerde insanların öncelikle şüpheyeye düşmemeleri, düşmeleri durumunda da bu şüphelere mağlup olmamaları gerektiği bildirilmiş, şüpheyeye konu olan meseleleri sorgulayarak hakikate ulaşmaya çalışmaları tavsiye edilmiştir. İnsanın kendisini esir almasına müsaade ettiği ve onu gidermek için bir mücadele vermediği şüphe Kur'an'da bir münafıklık özelliği olarak zikredilmiş, gerçek iman sahipleri ise Allah'a ve Resûlüne iman ettikten sonra artık bir şüpheyeye düşmeyen kimseler olarak tanımlanmıştır.

Bu noktada ilginç olan bir husus da imanî konular hakkında şüpheyeye düşen ve bu nedenle iman etmeyen kimselerin, şüphenin konusu olan meselelerin aksini ispat etmek için de bir çaba göstermiyor olmalarıdır. *"Eğer kulumuza parça parça indirdiğimiz Kur'an'dan şüphedeyseniz (rayb) haydi Allah'tan başka bütün güvendiklerinizi de çağırın ve onun ayarında bir sure meydana getirin. Eğer (bu iddiamızda) haklıysanız (böyle yapın)."* mealindeki Bakara suresi 23. ayet, Allah'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği vahiy hakkında şüphe içinde olan müşriklere, onun bir parçasının benzerini getirme hususunda meydan okumaktadır. Kaynakların belirttiğine göre Kur'an'ın bu çağrısına icabet eden ve ona nazîre yapmaya teşebbüs eden

bazı kimseler olmuşsa da bu çabalar akametle sonuçlanmış ve sahipleri de Kur'ân'ın bir benzerinin getirilemeyeceğini itiraf etmişlerdir.⁹¹ Görüldüğü gibi şüphe sebebiyle iman etmeyen kimseler, şüphelerin kendilerine dayattığı düşünceleri ispat etme hususunda aciz kalmışlardır. Aynı şekilde imana konu olan mevzularda şüpheyne düşen ve şüpheleri sebebiyle iman etmeyen kimselerin, bu şüphelerin içeriğinin doğruluğunu araştırdıkları ve bunları rasyonel bir temele oturtup ikna olarak iman etmedikleri yahut imanlarını kaybettikleri sıklıkla görülen bir durum değildir. Kur'ân'da bahsi geçen inkârcıların imânî konulara dair kuşkuları, onların gerçeği tespit etme yolunda kullandıkları bir şüphe değildir. Bu kimseler büyüüp yetiştikleri kültürel çevrenin inanç ve geleneklerine ters düştüğünden ötürü Kur'ân'ın kendilerine sunduğu hakikate şüphe ile yaklaşmışlar ve alışkanlıklarının bozulmaması adına inkârcı bir şüphe ile refleks göstermişlerdir. Dolayısıyla onların şüphesi, bir meselenin hakikatini elde etmek için kullanılan bir yöntem değil, mevcut inanç durumlarını devam ettirme adına kendilerine ulaşan bilgiyi inkâr etmek için bir araç olarak kullanılan şüphedir. Bu nedenle onlar kuşkularına akli bir temel bulma arayışında olmamış, inkâr ettikleri şeylerin aksini ispat etme gibi bir çaba içerisine de girmemişlerdir. Eğer onların şüpheleri gerçekten hakikate ulaşma amacı taşıysaydı, Kur'ân'ın kendilerine sunduğu hakikati şüpheleri ile inkâr etmek yerine öncelikle Kur'ân'da kendi çarpık inançlarını sorgulamalarına dair yapılan çağrılara kulak verirlerdi. Bu durum göstermektedir ki şüphe peşinen inkâr amacı taşıdığı anda inkârın kökleşmesine vesile olan, hakikate ulaşmada bir araç olarak kullanıldığı zaman ise imanın tahkîkî boyuta ulaşmasına fayda sağlayacak bir mahiyet arz etmektedir.

İnsanın herhangi bir konu hakkında şüpheyne düşmesi, onun fitratının doğal bir sonucudur. Bu durumda bizce takınılacak en doğru tavır; şüpheyne konu olan şeyin de, şüphenin kendisinin içeriğinin de araştırılarak ve üzerinde düşünülerek tasdik edilmesidir. Aksi halde kişi ne şüphe ettiği konu ne de şüphenin kendisi hakkında ikna olabileceği bir bilgiye sahip olmaksızın bir nevi zihnî arafta kalacak, ne inançta ne de

⁹¹ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim Hattâbî, *Beyânü İ'câzî'l-Kur'ân (Selâsü resâil fi'l-İ'câz içinde)*, thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selâm, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1976, s. 55; Râfî, Mustafa Sâdık, *İ'câzî'l-Kur'ân*, Mısır, 1926, s. 178-179; Yılmaz, Nedim, *İcâzî'l-Kur'ân*, İstanbul, 1984, s. 21.

inançsızlıkta kendisini fıkri bir temele oturtamamış bir halde bocalayıp duracaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfreh li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*, thk. Şuayb Arnaut vd., Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1999.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Furuk fi'l-Lüga*, thk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-ilm ve's-Sekâfe, Kahire.
- Aydın, Ali Arslan. *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, t.y..
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûbi'l-Beyân*, thk. Ahmed İzzû İnâye, Dâru İhyâi't-turâsi'larabî, Beyrut, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcu'l-Lüga ve Sıhâhi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987.
- el-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Nüzbetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fi'l-İlmî'l-Vüc'uh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1984.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî. *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Çağrı, Mustafa. "Vesvese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.
- Çiçek, Hasan. "Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlana'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV (2003), ss. 293-311.
- Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdulvâhid b. Ali. *el-Ezâdât fi Kelâmi'l-Arab*, thk. İzzet Hasan, Dâru Talas, Dimeşk, 1996.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyâd.

- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Babru'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1420.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luga*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, 2001.
- el-Ferâhidî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân (Selâsü resâil fi'l-İ'câz içinde)*, thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selâm, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1976.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-tunûsiyye, Tunus, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1422.
- İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Rızâ Ferec el-Hümâmî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 2005.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ezâdâd*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mektebetü'l-Halvanî-Matbaatü'l-Milâh-Mektebetü Dârîl-Beyân.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Mükrem. *Lâsânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgîb. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Dimeşk, 2002.

- Karabacak, Mustafa. “Ka’b B. Mâlik’in Tebük Seferi’ne Katılması ile İlgili Hadis Hakkında Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, cilt: 19, sayı: 63 (2015), ss. 195-211.
- Karaman, Hayreddin, Çağrıçı, Mustafa, Dönmez, İ. Kâfi, Gümüş, Sadreddin. *Kur’ân Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Dinsel Şüphe”, *Kelam Araştırmaları* cilt:3, sayı: 2 (2005), ss. 65-82.
- “Şüphe İnkâr İlişkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1 (2004), ss. 57-115.
- Kök, Bahattin. “Kâ’b b. Malik el-Ensârî ve Tebük Seferiyle İlgili Durumu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (1988), ss. 129-142.
- Kurtubî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li-Abkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 2006.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, Müessesetür’r-risâle, Beyrut, 2004.
- Mâverîdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve’l-Uyun Tefsiri’l-Maverîdî*, thk. es-Seyyid İbn Abdî’l-Maksûd b. Abdurrihîm, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Tefhîmu’l-Kur’ân*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûb ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin, Merkezü Cum’atî’l-mâcid li’s-sekâfe ve’t-türâs, Dübeyy.
- Öktem, Ülker. “Descartes’da Bilginin Kesinliği Problemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (1999), ss.311-332.
- Râfî, Mustafa Sâdık. *İ’câzû’l-Kur’ân*, Mısır, 1926.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu’l-Ğayb: Tefsîru’l-Kebîr*, Daru’l-fıkr, Beyrut, 1981.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî. *Cevahirü’l-Hisan fi Tefsiri’l-Kur’ân*, Dâru ihyâi’t-turâsi’larabî, Beyrut, 1418.

- Semîn, Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1996.
- Sülün, Murat. *Kur'an-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2000.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî. *Fethu'l-Kadîr*, Dâru ibn kesîr-Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut-Dımaşk, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2000.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhebler*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Vâhidî, Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1411.
- Yakıt, İsmail. "Semantik Analizler Işığında Kur'an'da 'Reyb' ve 'Yakîn' Kavramları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2 (2003), ss. 49-56.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 1960.
- Yılmaz, Nedim, *İcâzü'l-Kur'an*, İstanbul, 1984.
- Yiğit, İsmail. "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, XL, ss. 228-230.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî, Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, Kuveyt, 2004.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmiği't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vüchi't-Tevîl*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1407.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münîr*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005.